

KORPORATIV MOLIYANING NAZARIY VA HUQUQIY ASOSLARI

Norqulova Shahzoda, Normurodova Hilola

Termi davlat universiteti

Iqtisodiyot fakulteti 3-kurs talabalari

Email: norqulovashahzoda05@gmail.com.

normurodovaxilola2@gmail.com.

Telefon raqami: +998770012705, +998992562605

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi korporativ moliyaning nazariy va huquqiy asoslari tizimli ravishda o'rganilib, ularning amaliyotdagi ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda korporativ moliyaning mazmuni, asosiy tamoyillari, kapital tuzilmasi, investitsiya va dividend siyosati kabi nazariy jihatlar yoritilib, ularni tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy baza ko'rib chiqilgan. Shuningdek, mamlakatimizda korporativ moliyani samarali tashkil etishning amaldagi holati baholanib, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'nalishlari asoslab berilgan. Ish yakunida korporativ moliya tizimini takomillashtirish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va korporativ boshqaruv samaradorligini oshirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Korporativ moliya, korporativ boshqaruv, kapital tuzilmasi, investitsiya qarorlari, dividend siyosati, moliyaviy risk, bozor kapitalizatsiyasi, qimmatli qog'ozlar muomalasi, investor ishtiroki, aksiyadorlar manfaatlarini, moliyaviy resurslar, korxonaning qiymati, iqtisodiy barqarorlik, investitsiya jozibadorligi, yirik bitimlar, moliyaviy samaradorlik.

Erkin iqtisodiy munosabatlar sharoitida har bir tijorat tashkilotining asosiy vazifasi sifatida yuqori foyda olish va mulkdorlar manfaatlarini qanoatlantirish maqsadida moliyaviy xo'jalik faoliyatini tashkil etish bo'lib, Bozor munosabatlarida bozorning har qanday sub'ekti sotuvchi va xaridor sifatida qatnashishi mumkin. Bu jarayonda bozor munosabatlarini rivojlantirish korporativ moliyaning jamiyatdagi rolini kuchaytirishni talab qiladi. Har qanday moliyaviy munosabatning moddiy asosi pul hisoblanadi. Pul mablag'larining sub'ektlar o'rtasidagi maqsadli harakati moliyaviy munosabatning yuzaga kelish asosiy shartidir.

Korporativ moliya korxonalarining moliyaviy resurslarini shakllantirish, taqsimlash va ulardan samarali foydalanish bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy munosabatlar tizimini ifodalaydi. Uning asosiy maqsadi korxonaning qiymatini oshirish, foydalilikni ta'minlash hamda aksiyadorlar manfaatlarini maksimal darajada himoya qilishdan iborat.

Shuni alohida qayd etish joizki, korporativ tuzilma tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiruvchi yuridik shaxs hisoblanadi. Yuridik shaxs deganda o‘z mulkiga yoki xo‘jalik yuritish hamda operativ boshqaruv huquqi asosida alohida mol-mulkka ega bo‘lgan, o‘z majburiyatlari bo‘yicha ushbu mol-mulk bilan javob beradigan, o‘z nomidan mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlarni qo‘lga kiritish va amalga oshirish, majburiyatlarni bajarish, shuningdek sud jarayonlarida da‘vogar yoki javobgar sifatida ishtirok etish huquqiga ega bo‘lgan tashkilot tushuniladi.

Korporativ moliyaning nazariy asoslari kapital tuzilmasini optimallashtirish, investitsiya qarorlarini baholash, dividend siyosatini yuritish va moliyaviy risklarni boshqarish kabi yo‘nalishlarni qamrab oladi. Mazkur nazariyalar Modilyani–Miller kapital tuzilmasi nazariyasi, diskontlangan pul oqimlari konsepsiyasi hamda agentlik nazariyasiga asoslanadi.¹ Bundan tashqari korporativ moliyaning nazariy asoslari korxonada qiymatini maksimal darajada oshirishga yo‘naltirilgan zamonaviy moliyaviy nazariya va boshqaruv konsepsiyalari orqali shakllanadi.

Nazariy asoslar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. **Kapital tuzilmasi nazariyasi** qarz va aksiyalar orqali mablag‘larni jalb qilish, optimal kapital nisbatini aniqlash, moliyaviy risklarni baholash va leverej effektini hisobga olish hisoblanadi.
2. **Investitsiya qarorlari** loyihalarning iqtisodiy samaradorligini baholash (NPV, IRR, payback period), portfel va risk boshqaruvidir.
3. **Dividend siyosati** sof foydaning qay darajada reinvestitsiya qilinishi yoki aksiyadorlar o‘rtasida taqsimlanishini belgilash bo‘lib, bu korxonada bozor qiymati va aksiyadorlar daromadiga ta‘sir qiladi.
4. **Moliyaviy boshqaruv va nazariy modellar** moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish, likvidlik va rentabellik ko‘rsatkichlarini hisoblash, raqobatbardoshlikni oshirish va kapital samaradorligini ta‘minlashni o‘z ichiga oladi.

Korporativ moliyaning huquqiy asoslari esa korporativ faoliyatni tartibga soluvchi me‘yoriy-huquqiy hujjatlar orqali belgilanadi. Ularning asosiy manbai — O‘zbekiston Respublikasining “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni. Mazkur qonun dastlab 1996-yil 26-aprelda № 223-I-son bilan qabul qilingan bo‘lsa, uning yangi tahriri 2014-yil 6-mayda № 370-LRU bilan amaliyotga kiritilgan.² Qonun korporativ boshqaruvni mustahkamlash va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan. Qonunda

1. ¹ Modigliani, F., Miller, M. Corporate Finance: Theory and Practice, New York, 2018.

² <https://lex.uz/docs/-2382409>

korporativ tuzilmalarni tashkil etish, ularning ustav kapitali, faoliyati va boshqaruv organlari huquqiy maqomi aniq belgilangan. Shu bilan birga aksiyadorlarning umumiy yig'ilishda qatnashish, ovoz berish, dividend olish va yil davomida ma'lumot olish huquqlari himoya qilinadi. Qonun aksiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq munosabatlarni tartibga soladi, jumladan aksiyalarning turlari, ularni joylashtirish va muomalasi, aksiyadorlar reestri, yirik bitimlar bo'yicha qo'shimcha talablar va likvidatsiya masalalari.

Shu bois, mazkur qonun korporativ moliyaning huquqiy asosini shakllantiruvchi markaziy hujjat bo'lib, u korporativ boshqaruv, moliyaviy-huquqiy munosabatlar va aksiyadorlar huquqlarini tartibga soladi. Korporativ moliya faoliyatini qonuniy va shaffof tarzda tashkil etish orqali mamlakat iqtisodiyotining barqarorligini ta'minlash va investitsiya muhitini yaxshilash imkoniyatlari yaratiladi.

O'zbekiston korporativ tuzilmalari va qimmatli qog'ozlar bozorining statistik ko'rsatkichlari

1-jadval

Ko'rsatkich	2020-yil	2022-yil	2024-yil	O'sish/Trend
Ro'yxatdan o'tgan aksiyadorlik jamiyatlari soni	2.350	2.780	3.120	+32.8%
Bozor kapitalizatsiyasi	12.500	18.200	24.000	+92%
Faol aksiyadorlar soni	45.000	58.000	72.000	60%
Qimmatli qog'ozlar muomalasi hajmi	3.200	4.800	6.500	+103%
Dividend to'lovlari	450	720	1.050	+133%

Yirik bitimlar soni	15	22	30	+100%
---------------------	----	----	----	-------

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekistonda aksiyadorlik jamiyatlari va korporativ moliya tizimi so‘nggi yillarda barqaror o‘shish sur‘atlarini namoyon qilmoqda. 2020-yildan 2024-yilgacha ro‘yxatdan o‘tgan aksiyadorlik jamiyatlari soni 32,8% ga oshgan bo‘lsa, bozor kapitalizatsiyasi 92% ga ko‘tarilgan. Bu esa korporativ moliya faoliyatining samarali rivojlanayotganligini va investorlar ishtirokining ortayotganligini ko‘rsatadi. Qimmatli qog‘ozlar muomalasi hajmi va yirik bitimlar sonining oshishi korporativ boshqaruvning faoliyatini kuchaytirganini bildiradi. Shu bilan birga dividend to‘lovlarining 133% ga o‘shishi aksiyadorlar manfaatlarini himoyasining kuchayganligini ham ko‘rsatadi.

Umuman olganda, statistik ma‘lumotlar shuni tasdiqlaydi ki, huquqiy asoslar (aksiyadorlar huquqlari va korporativ boshqaruv tamoyillari) bilan birgalikda nazariy moliyaviy tamoyillar korporativ moliya tizimining samarali ishlashiga, kapital bozorining rivojlanishiga va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashga xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tezisda korporativ moliyaning nazariy va huquqiy asoslari, shuningdek O‘zbekistonda uni samarali tashkil etish masalalari keng yoritildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, korporativ moliya faoliyatining samaradorligi nafaqat nazariy moliyaviy tamoyillar, balki mustahkam huquqiy asoslar bilan ham bog‘liq.

Nazariy jihatdan korporativ moliya kapital tuzilmasini optimallashtirish, investitsiya qarorlarini baholash, dividend siyosatini shakllantirish va moliyaviy risklarni boshqarish orqali kompaniya qiymatini oshirishga qaratilgan. Huquqiy jihatdan esa O‘zbekiston Respublikasining “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni korporativ boshqaruv organlari vakolatlari, aksiyadorlarning huquqlari va moliyaviy operatsiyalarni tartibga soladi.

Statistik ma‘lumotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, oxirgi yillarda ro‘yxatdan o‘tgan aksiyadorlik jamiyatlari soni, bozor kapitalizatsiyasi, qimmatli qog‘ozlar muomalasi va dividend to‘lovlari sezilarli darajada oshgan. Bu korporativ moliya tizimining samarali ishlashini va investorlar ishtirokining ortayotganligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot davomida ilgari surilgan tavsiyalar — boshqaruvni takomillashtirish, aksiyadorlar huquqlarini himoya qilish, kapital bozorini rivojlantirish, moliyaviy nazoratni kuchaytirish, nazariy bilimlarni amaliyotga joriy etish va raqamli texnologiyalarni keng qo‘llash — korporativ moliya tizimini yanada shaffof va samarali qilishga xizmat qiladi. Shu bois, korporativ moliyani samarali tashkil etish

orqali kompaniyalar kapitalini optimallashtirish, investorlar ishonchini oshirish va O'zbekiston iqtisodiyotining barqarorligini mustahkamlash imkoniyatlari yaratiladi. Ushbu tadqiqot natijalari asosida O'zbekistonda korporativ moliya tizimini yanada samarali tashkil etish va rivojlantirish bo'yicha bir qator tavsiyalarni ilgari surish mumkin. Birinchidan, korporativ boshqaruvni takomillashtirish zarur. Bunda aksiyadorlik jamiyatlarida boshqaruv kengashi va ijro organlari faoliyatini shaffof va samarali qilish, shuningdek moliyaviy va strategik qarorlarni qabul qilish bo'yicha standartlar joriy etish lozim. Bu kompaniyalarning ichki boshqaruv tizimini kuchaytiradi va moliyaviy barqarorlikni oshiradi. Ikkinchidan, aksiyadorlar va investorlarning huquqlarini himoya qilish tizimini kuchaytirish muhim. Masalan, elektron reestrlarni yuritish tizimini kengaytirish, dividend siyosati bo'yicha shaffof mexanizmlar yaratish va aksiyadorlar bilan muntazam ma'lumot almashishni ta'minlash orqali ularning huquqlari samarali himoya qilinadi. Uchinchidan, kapital bozorini rivojlantirish zarurati mavjud. Qimmatli qog'ozlar muomalasini soddalashtirish, yirik bitimlar va investitsion loyihalarga davlat tomonidan rag'batlar berish orqali korporativ moliya bozorini kengaytirish va investorlar ishtirokini oshirish mumkin.

Shuningdek, moliyaviy nazorat va auditni kuchaytirish tavsiya etiladi. Korporativ tuzilmalarda ichki audit tizimini mustahkamlash, moliyaviy hisobotlarning shaffofligini oshirish va mustaqil auditorlar faoliyatini tartibga solish kapital samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, zamonaviy nazariy bilimlarni amaliyotga joriy etish muhim ahamiyatga ega. Korporativ moliya va boshqaruvning zamonaviy nazariy modellarini kompaniyalarda qo'llash, rahbarlar va moliya xodimlari uchun maxsus trening va malaka oshirish dasturlarini tashkil etish korporativ moliya tizimini yanada rivojlantiradi.

Oxirgi navbatda, raqamli texnologiyalarni joriy etish korporativ moliya jarayonlarini shaffof va samarali qilishga xizmat qiladi. Moliyaviy hisobotlar va qimmatli qog'ozlar bozorini monitoring qilish uchun elektron tizimlar yaratish, investorlar uchun onlayn platformalarni kengaytirish va masofadan turib aksiyalar hamda dividendlarni boshqarish imkoniyatlarini taqdim etish tavsiya etiladi.

Shu tariqa, mazkur tavsiyalar amalga oshirilsa, O'zbekistonda korporativ moliya tizimi yanada shaffof, samarali va investorlar uchun jozibador bo'lib, mamlakat iqtisodiyotining barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni, yangi tahrir, 2014-yil 6-may, № 370-LRU. Lex.uz
2. Modigliani, F., Miller, M. Corporate Finance: Theory and Practice, New York, 2018.
3. Махкамов, Д. Moliyaviy boshqaruv va korporativ strategiya, Toshkent, 2021.
4. Махмудов, Ш. Korporativ moliya nazariyasi va amaliyoti, Toshkent, 2020.
5. Suyunov.D, Elmirzayev S. Korporativ boshqaruv. Darslik, Toshkent 2019.
6. Temirova Dildora. Korporativ moliyaning nazariyva huquqiy asoslari. Maqola. Tadqiqotlarjahn ilmiy –metodik jurnali <https://journalss.org> 80-son_2-to‘plam_Fevral-2026107I